

ВЪСТАНИЕТО, КОЕТО ВЪРНА БЪЛГАРИЯ НА КАРТАТА НА ЕВРОПА

Драги сънародници,

И тази година, поменуваме с трепет в сърцата имената на погиналите в името на бъдещето.

И тази година, политици, полагат разкошни венци и цветя, купени не от тях самите, а от техните ПР отдели, пред паметниците на загиналите, но, Слава Богу, до тях са и деца, ученици и техните родители, стиснали скромни китки в ръце.

И тази година, слушаме пламенни речи възхваляващи смелостта на априлци, произнасяни от хора, които смело се прехвърлят от една политическа партия в друга.

И тази година, ревнителите на митологизираното геройско минало, навличат шаячни дрехи и с бутафорни пушки и ятагани пресъздават героизма на дедите ни и ўплаха на враговете.

И тази година, в безброй конференции се предъвкват отдавна известни факти и събития с надеждата, че току виж сред тях проблесне късче самородно злато.

Сто и петдесет години по-късно, струва ми се, че е време да се взрем в полета на българите без обичайните казионни фрази. Гледаме го отдалеч. Виждаме представа, създадена от житиеписци, историци, поети. Виждаме отдавна установени ярки топоси на героизъм и себеотрицание.

По-трудно виждаме отсенките. Затова, днес няма да говоря за героизма и саможертвата, които са безспорни и към които трябва да се отнасяме със смирение и почит.

За нас Априлското въстание е дело, замислено и осъществено от българи без чужда помощ. И това е така. Но рядко съзнаваме, че е брънка от десетки подобни надигания през втората половина на 19 в. На народи, които жадуват свобода. Това са и поляците, и италианците, и сипаите в Индия, и тайпините, и дунганите в Китай, въстание готвят и фениите в Ирландия. Въстанието е последното оръжие на угнетените.

Народите обичат да се тешат с разкази за чутовни ратни подвизи. Те са описвани любовно в учебниците. Зад кулисите често остават ходовете – не героичните, а действениите - които водят до победата. Прекланяме се пред беззаветната отдаденост на бунтовниците. По-трудно е да усетим не дотам героичното, но значимото, довело до успеха.

Въпросът е защо въстанието от '76 г. – зле замислено, зле организирано, зле въоръжено, в крайна сметка успя, за разлика от предходните надигания на българите.

Дали с победи, каквито всъщност нямаше?

Или улучи подходящия момент?

Та те и преди бяха въставали, не само без успех, но и без да бъдат видяни. Пропадна без отзвук широко замислената Велчова завера. Комай непознати останаха и Браилските

бунтове, и Нишкото, и Видинското въстания, и двете легии в Белград. Само безпримерната жертвоготовност на четниците на Хаджи Димитър и Стефан Караджа намери място в дипломатическата документация и в някои вестници.

Не че европейските дипломати в Османската империя бяха слепи за брожението в нея. Виждаха го, но оценките им показват превеса на предубежденията над реалността. Както казва апостол Матей *„очите си склониха, да не би с очите си да видят и с ушите си да чуят и със сърдцето си да разумеят и ся обърнат“*.

Отчитаха тежките условия, в които живееха българите; осъждаха произволите на местни даребеи и неумението на властта да въведе ред в балканските си провинции. Никой не оспорваше, че основания за въстание има. Но зад кипежа виждаха най-вече кроежи на панславистки емисари, изпращани и финансирани от Русия. Четите, минали Дунав, бяха *„разбойнически банди“*. Не виждаха *„пиянството на един народ“*, в което вярваха гюргевските апостоли.

Какво се случи, та през '76 г. думата *„българи“* стана обичайна за европейските вестници; политици призоваваха те да не бъдат забравяни; благотворителни общества събираха помощи за останалите живи окаяници; на митинги във Великобритания, Русия и Франция искаха нова политика в Ориента?

Не си даваме ясна сметка, но въстанието имà шанс да избухне в подходящия момент

На първо място, българите бяха натрупали самочувствие. Знаеха, че са от опорите на икономиката на империята.

Бяха създали фирми с клонове в Централна Европа, във Великобритания, та и в Египет и Калкута.

Бяха основали десетки протопромишлени и промишлени предприятия – дори и едно параплувно дружество „Провидение“ със собствен параход.

Черупката на обичайния им свят се пропукваше. В Сърбия, Влашко, Маджарско, Брашов виждаха как живеят свободните християни, а поклонничеството в Светите земи укрепваше вярата им.

Бяха натрупали политически опит не само в организациите в емиграция, но и в дипломатическите кривулици при решаването на заплетения църковен въпрос.

Бе израснала сравнително многобройна вече интелигенция, която се бе докоснала и поне донякъде възприела идеите на революциите от 1848 г. .

В най-добрите училища вече изучаваха парламентарно право. В кои училища сега учат този предмет?

Учениците в Робърт колеж в Цариград разсъждаваха не върху „Митарствата на преподобна Теодора“, а върху "За представителното управление", "Кои са необходимите

условия за напредъка на една държава“, "Длъжностите на Господарството към поданиците и на поданиците към Господарството". Четива, които излизаха и във вестниците, намножили се именно през тези десетилетия. Вестници, които българинът грижливо пастреше, предаваше от ръка на ръка, четеше на глас в читалищата и кръчмите, за да напише Бачо Киро:

*„От как зех вестници да прочитам
и учени хора да питам –
от тугиз зех малко повод
и зех да разбирам що е народ,
и зех да мисля свободно
за всяко дело народно”*

Иначе казано, свободната мисъл е свобода.

Радвам се, че събралите се тук изследователи от БАН и университетски преподаватели работим – кой колкото може - за утвърждаването и развитието на тази свобода.

В представите си, в светоусещането си, българинът вече мислеше себе си за европеец.

За да заяви категорично Любен Каравелов в поестта си „Хаджи Ничо“ *“Духът на времето изисква нови хора, нови умове“*.

С една дума, окрилен от нови стремежи и виждания, устремил се възбог, българинът бе разправил плещи, но полетът му спъваше стъклен таван. Защото бе различен;

защото говореше различен език; защото изповядваше различна вяра. Този здрав таван можеше да бъде пробит само с глава – и априлци направиха точно това.

Не само икономически, но и духовно обществото се бе променило. Интелигенцията, макар още да не померваше ръст с европейците, вече бе водител на народа си. Не мустакатите хайдушки войводи, а учителят с хилави туберкулозни гърди, с пушка в ръка, бе новото лице на епохата.

Съвременникът Вазов го бе уловил съвсем точно:

„И скромний учител във своя урок

Фана да загатва за „тирана жесток“.

Избуяха читалища, ученически и женски дружества, които втъпяваха на членовете си, че имат дълг към обществото. Българското книжовно дружество в Браила - един от тези филизи - стана една от първите институции с общонародни цели.

Въстанието бе дело на младите, забързаните, възторжените. На пръсти се брояха сред ръководителите му попрехвърлилите четиридесет лазарника. Та и „тежкият чорбладжия“, както величават в някои книги Цанко Дюстабанов в дните на въстанието прави 32 години.

То избухна, когато Европа бе не само гладна за новини, но и можеше да ги получи и прочете много по-лесно.

Нарастна броят и тиражът на вестниците - във Великобритания през 1800 година бе 20 милиона, а през 1900 година – 600 милиона.

Грамотните ставаха все повече. Пак там в началото на 80-те. години стигнаха 90%. Гражданите вече бяха над 80%. А вестници се четат най-вече в градовете. Протестните митинги в защита на българите са именно в градовете и вече въвличат и работниците. С други думи, новият тип общество се интересува от политика.

Дори и в изостанала Русия грамотността за половин век скочи от 4-5% до към 20%. Преди Кримската война в Русия излизат само три ежедневника. А преди Руско-турската война вече са десетки. Четат ги в домовете на аристокрацията, но и в кръчми, в долнопробни ресторанти. Читателите са и аристократи, и търговци, и комисионери, и работници. За неграмотните имаше специални четци, които им четяха на глас вестникарските статии.

Въстанието имà шанса да избухне в момент на бурно развитие на телеграфа.

В края на 40-те години писмо от Цариград до Лондон пътува средно 19 дни.

В началото на Кримската война в Османската империя прокарват първите телеграфни линии, а през 1880 г. те се протягат на повече от 30 000 км. Това е и добро и лошо. Положително е, защото новините стигат за часове до Европа.

Отрицателно, защото властта използва телеграфа, за да реагира бързо на вълненията. Най-известната снимка на Тодор Каблешков е в униформата му на телеграфист.

Бурно се развиват големи телеграфни агенции като "Хавас" и "Ройтерс". Те са жадни за новини, от тях печелят акционерите им и затова ги дирят навсякъде. Та случващото се в България, бързо стана достояние на Европа.

Въстанието избухна 20 години след поражението на Русия в Кримската война. В Санкт Петербург готвеха реванш. Реорганизираха и превъоръжаваха армията. Славянофилството, появило се през 60-те години в навечерието на войната от 1877/78 г. бе на върха на влиянието си. То издигна идеята, жива и днес, за уникалния път на Русия, различен от този на Европа и за „свещения ѝ дълг“ да оглави славянските народи.

С една дума, общественото мнение бе новото оръжие на епохата. То заглушаваше громада на артилерийските канонади и водителите на българите се възползваха от него.

Това, че въстанието имà шанс да избухне в по-благоприятна обстановка, съвсем не значи, че е могло да успее. През юни 76 г. османската армия брои 153 хил. души със 192 оръдия. Въстаниците в най-добрия случай са десетина хиляди, само някои, от които са въоръжени, при това със стари модели пушки и няколко черешови топчета.

Бойна подготовка или опит нямат. Почти няма водачи с военно образование. Обградени са от мюсюлманско население. Центровете на бунта са на по-малко от ден път с железницата от Истанбул. Добре подготвените и добре въоръжени редовни части на турската армия пристигаха именно с железницата. Най-добре организирани бяха „Хвърковатата чета“ на Бенковски и четата на поп Харитон в Дряновско. И двете брояха по не повече от двеста души. Всички други чети, милиции за отбрана на въстаналите селища, независимо от подема и саможертвения героизъм, можеха да родят само съжалителни усмивки сред що-годе поназнайващите военно дело.

Та лудост бе, че българите въобще се надигнаха. Това, че драговошно се хвърлиха в лудешката авантюра означаваше, че нещата са опрели о кокал. Същият кокал, разрязван със зловещо хръскане от османските ятагани в Батак, Ново село и Бояджик. Или проблемът е не защо малко българи са се вдигнали на бунт, а как въобще са се осмелили да се надигнат.

Въстанието поставя и неприятни въпроси, на които още дирим отговора.

Целта оправдава ли средствата?

Апостолите подвеждаха лековерните, че Русия ще скочи на помощ, макар да знаеха, че това не е вярно. Да напомним, че тя обяви мобилизация през ноември 76 г., а армията

прекоси Дунав едва в края на юни 77 г. Военната машина бе бавна навсякъде в Европа.

Вярно е, че въстанието в крайна сметка роди свободата, но това оправдава ли потреса в очите на майката, която вижда как убиват невинното ѝ детенце?

Склонни сме да платим историческата цена на светлото бъдеще.

Ако я плати друг.

А ако трябва да я платим ние и нашите близки?

Ще намерим ли сила?

Колцина от нас ще намерят сила?

И защо наричаме въстанието общонародно?

Та то обхваща не повече от една десета от етническата територия на българите. Отговор на съмнението пак дава съвременникът Вазов.

*„И всякоя възраст, класа, пол, занятие
зимаше участие в това предприятие;
богатий с парите, сюрмахът с трудът,
момите с иглата, учений с умът“*

Потърсваме се при гузната мисъл, че избухва по-рано заради предателство. Това подбуди някои историци да твърдят, че предателството било вътрешно присъщо на българите. Вторачването в собственото минало, води и до измамно възвеличаващи народа ни изводи, и до принизяващи.

Предателства има и при сръбското, и при гръцкото въстание. Въобще, то е присъщо на кризисните моменти в историята.

Въстанието показва и колко крехко е вишегласието, с което бяха избрани делегатите на Оборище, и колко лесно отстъпва пред напора на авторитаризма на Бенковски, макар и вдъхновяван от най-добри подбуди.

Макиавели казва: *„Всички въоръжени пророци са побеждавали, а невъоръжените са загивали“*. На пръв поглед, българите бяха невъоръжени, но всъщност държаха в ръцете си едно ново оръжие – информацията.

А въстанието действително победи, макар и не на бойното поле. Със саможертвата и покрусата на въстаналите, описани в стотици кореспонденции, материали, за които осигуряваше кръгът около екзарх Антим I и бъдещия владика Методий Кусевич; с пропагандните мисии на интелектуалци като Драган Цанков и Марко Балабанов, подкрепени финансово от Евлоги Георгиев. Без техните усилия, макар и никога да не бяха похващали пушка, а само перо, саможертвата на априлци щеше да остане само поредния курбан пред олтара на свободата. Българите победиха в информационната война и така подбудиха Руско-турската война. Доказаха, че духом са част от Европа и не заслужават тежката си съдба. Без въстанието това нямаше как да се случи.

Затова в столицата има улици, наречени на имената на руски генерали, но и на тези, които с българска помощ

помогнаха българския въпрос да стане европейски въпрос - Гладстон, Макгахан, Уошбърн, Юго.

И преди в Европа бяха публикувани разкази на пътешественици, минали през земите ни; Картографи очертаваха широките предели, които българите обитаваха в Мизия, Тракия и Македония, но това бе достояние на ограничени интелектуални кръгове. След 1876 г. за европейската общественост съмнение вече няма – на Балканите живее народ, достоен за свободата, за която бе дал хиляди жертви.

По спомените на съвременници заловеният Цанко Дюстабанов заявил пред османския съд: *Аз зная много добре, че царството ви е голямо, че силата, войската и оръжието е във ваши ръце, че със сила ние не ще ви надвием... Нашата цел, прочее... е била само да ви предизвикаме и да направите зверства, които вече направихте премного и благодарение на което се компрометирахте пред целия образован свят, а тая наша цел е достигната вече. Бъдете следователно известени, че ние победихме!*

Дали думите му са били точно тези, не знаем. Знаем, че е имал несломима вяра в бъдещето на народа ни, вяра, която му е давала сила при последните му крачки към бесилката.

Да опитаме да сме достойни за нея!